

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/zbrodnie-niemieckie/93530,Starzy-i-mlodzi-chorzy-i-dzieci-wszyscy-z-tobołkami-Zaglada-jasielskich-Zydow.html>



Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu. Fot. Mikołaj Bujak (IPN)

ARTYKUŁ

„Starzy i młodzi, chorzy i dzieci, wszyscy z tobołkami...”. Zagłada jasielskich Żydów

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: MARTYNA GRĄDZKA-REJAK 22.07.2022

Latem 1942 r., w ramach działań prowadzonych podczas tzw. *Aktion* „Reinhardt”, Niemcy przystąpili do deportacji Żydów z getta w Jaśle – mieście będącym siedzibą władz *Kreishauptmannschaft* (powiat) Jasło. Zamordowano

większość tamtejszej społeczności żydowskiej. Do końca 1942 r. getto zostało zlikwidowane. Po tzw. aryjskiej stronie w Jaśle i okolicach ukrywali się już tylko nieliczni Żydzi.

Historia Jasła sięga trzynastego wieku, wówczas o tej osadzie pojawiają się wzmianki w przywileju Bolesława Wstydliwego wydanego dla klasztoru cystersów w Koprzywnicy. Cystersi otrzymali pozwolenie na utworzenie tam gminy miejskiej, ale w tamtym okresie Żydzi nie mogli się w Jaśle osiedlać. Zmiany nastąpiły dopiero w kolejnym stuleciu, za panowania Kazimierza Wielkiego. Wiadomo, że w połowie piętnastego wieku w miasteczku mieszkała ludność żydowska. Historia relacji chrześcijańsko-żydowskich w Jaśle w okresie nowożytnym obfituje w szereg zakazów lub obostrzeń dotyczących możliwości osiedlania się ich w tym miejscu. Ze względów gospodarczych, głównie z obawy o konkurencję, niemal do czasu zaborów najczęściej zakazywano Żydom, poza wyjątkami, przebywania tam.

Od XIX w. nastąpił powolny przyrost osadnictwa ludności żydowskiej w mieście. Postępowała urbanizacja, rozwijał się handel i rzemiosło, co zapewniało im miejsca pracy. Do I wojny światowej w mieście żyła ok. dwuipółmiliardowa społeczność żydowska. A wraz z nimi w Jaśle powstawały żydowskie instytucje i stowarzyszenia, zbudowano też potrzebną infrastrukturę – m.in. synagogę.

W sierpniu [1942 r.] przystąpiono do likwidacji poszczególnych społeczności żydowskich z powiatu jasielskiego. Ofiary mordowano w egzekucjach na miejscu, jak i deportowano w pociągach do obozu zagłady w Bełżcu. Czasami niewielkie grupy kierowano do getta w Jaśle.

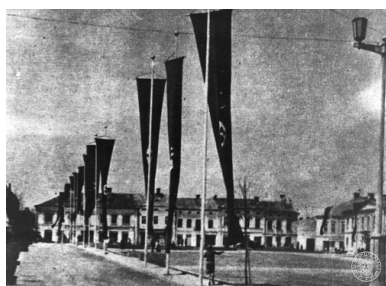
W okresie międzywojennym Żydzi stanowili $\frac{1}{4}$ mieszkańców Jasła. Według spisu z 1931 r., na nieco ponad 10 tys. obywateli miasta, ludność żydowska stanowiła ok. 2550 osób. Z kolei w całym powiecie jasielskim, na blisko 116 tys. mieszkańców, 5786 określało się jako osoby wyznania mojżeszowego. Żydzi jasielscy w większości zajmowali się handlem. Szacuje się, że na niemal 200 sklepów w mieście Żydzi posiadali około $\frac{3}{4}$ z nich. Ponadto byli też właścicielami szynków, tartaków, młynów i drobnych przedsiębiorstw oraz fabryk.

W mieście utworzono też potrzebną infrastrukturę, działały dwie synagogi, domy modlitwy, szkoły dla młodych chłopców (cheder), mykwy (łaźnie rytualne). Funkcjonowała też sekcja Bejt Jaakow, szkoły dla dziewcząt. W Jaśle działało również bractwo pogrzebowe (Chewra Kadisza), a także klub sportowy Makabi Jasło.

Pod niemiecką okupacją

8 września 1939 r. Jasło zostało zajęte przez wojska niemieckie. Po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa (GG) w październiku 1939 r., miasto znalazło się w dystrykcie krakowskim. Dystrykt ten został wydzielony jako jedna z czterech jednostek administracyjnych GG. W tamtym okresie obejmował powierzchnię ponad 26 tys. km² i składał się z dziewięciu powiatów (*Kreishauptmannschaft*): dębickiego, jarosławskiego, jasielskiego, krakowskiego, miechowskiego, nowotarskiego, nowosądeckiego, rzeszowskiego i tarnowskiego. Wydzielono jeszcze dwa powiaty grodzkie: Kraków i Przemyśl. Po ataku Rzeszy na Związek Sowiecki latem 1941 r. układ ten uległ pewnym zmianom. Z czasem powiększył się obszar dystryktu, do powierzchni niemal 30 tys. km², zmieniła się także liczba powiatów. Od jesieni 1941 r. było tam dwanaście powiatów ziemskich i jeden powiat grodzki (krakowski). Szacuje się, że przed wiosną 1942 r. na terenie dystryktu krakowskiego mieszkało między 220 a 250 tys. Żydów. Do lata 1942 r. utworzono tam kilkadziesiąt gett.

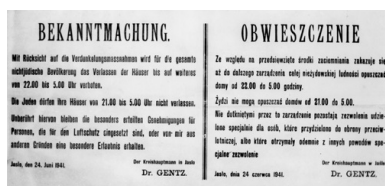
Starostwo jasielskie obejmowało obszar trzech przedwojennych powiatów: gorlickiego, jasielskiego oraz części krośnieńskiego. Dr Ludwig Losacker jako pierwszy pełnił funkcję Kreishauptmanna (od końca 1939 r.). Po 14 stycznia 1941 r., a krótko (bo do początku lutego), sprawował ją Otto Bauer. Z kolei od 10 lutego 1941 r., zastąpił go dr Walter Gentz.



**Jasło pod okupacją niemiecką.
Rynek udekorowany flagami
hitlerowskimi, 1939-1945 r. Fot. z
zasobu AIPN**

Już na początku okupacji niemieccy żołnierze rabowali żydowskie domy i sklepy. Szybko pokazano również jaki charakter będzie miała ta okupacja, bowiem pod koniec września 1939 r., w święto Jom Kipur, Niemcy wysadzili w powietrze Wielką Synagogę w Jaśle.

W pierwszych miesiącach wojny przeprowadzono rejestrację Żydów. Z czasem, na terenie Generalnego Gubernatorstwa, wprowadzono szereg przepisów prawnych, regulujących niemal każdą sferę życia. Żydów pozbawiano majątków, ograniczano możliwość przemieszczania się, nakazywano też nosić opaski z gwiazdą Dawida. Osoby od 14. do 60. roku życia objęto również przymusem pracy. Sukcesywnie wprowadzano je na terenie powiatu jasielskiego. Pod koniec 1939 r. nakazano też utworzyć Radę Żydowską (Judenrat). Ostatecznie Judenrat w Jaśle rozpoczął funkcjonowanie od 29 kwietnia 1940 r., jako Okręgowa Rada Żydowska, której podlegało 16 Judenratów z okolicznych miejscowości. Na jej czele, jako przewodniczący, stanął Jakub Goldstein. Na teren powiatu jasielskiego, szczególnie do samego Jasła, w pierwszych miesiącach okupacji skierowano grupę żydowskich przesiedleńców z innych terenów okupowanej Polski. Pogorszyło to warunki funkcjonowania w mieście. Judenrat, różnie opisywany i oceniany w powojennych relacjach, przyczynił się do utworzenia w mieście kuchni ludowej dla najuboższych, sierocińca, a także szpitala. Mimo funkcjonowania tych instytucji, zapotrzebowanie na pomoc było niewspółmierne do możliwości finansowych.



Obwieszczenie starosty jasielskiego dr. Gentzla z 24 czerwca 1941 r. o zakazie opuszczania przez ludność żydowską domów od 22.00 do 5.00. Materiał z zasobu AIPN

„Wszystko zdążyło do likwidacji”

Na początku 1942 r. Niemcy utworzyli getto w Jaśle. Działo się to w przededniu Aktion „Reinhardt”, której celem było wymordowanie Żydów z Generalnego Gubernatorstwa. Ocalały, ukrywający się po tzw. aryjskiej stronie Tadeusz Bluth wspominał:

„na wiosnę utworzono w Jaśle getto. Getto obejmowało około 3000 Żydów. Ówczesny starosta niemiecki Genz prowadził zdradliwą politykę uspakajania Żydów co do ich sytuacji, ściągał od nich pieniądze, w czasie, gdy wszystko zdążało do likwidacji ich. Obok Jasła znajdował się obóz tortur Szebnie. Często dochodziło tam do masowych rozstrzelań”.

Do getta jasielskiego trafili także Żydzi z okolicznych miejscowości, m.in. Frysztaka, Jedlicza i Kołaczyc. Pewna grupa Żydów trafiła też do niemieckiego obozu pracy w Szebniach. Według niektórych źródeł getto utworzono już w drugiej połowie 1941 r. – miało ono wówczas charakter otwarty. Założono je w okolicach dawnego placu targowego, powszechnie nazywanego „targowicą”. Była to raczej uboższa część miasta, o słabej infrastrukturze. Na relatywnie niewielkim obszarze, skomasowano ok. 3 tys. osób, co dodatkowo pogarszało i tak trudne warunki egzystencji. Po zamknięciu bram getta, kiedy dzielnicę tę można było opuścić za specjalnym pozwoleniem, warunki te uległy dalszej degradacji. Szerzyły się głód i choroby.



**Zniszczenia wojenne w Jaśle,
1946 r. Fot. z zasobu AIPN**

W 1942 r., tuż po pierwszej, czerwcowej deportacji Żydów z getta krakowskiego do obozu zagłady w Bełżcu, Niemcy przystąpili do wywożenia ludności żydowskiej z innych miejscowości dystryktu krakowskiego. W czerwcu i lipcu likwidację poszczególnych społeczności przeprowadzano w powiatach: tarnowskim, dębickim, rzeszowskim i przemyskim. Kolejno, od sierpnia w krakowskim, jarosławskim i sanockim. Następnie zaś objęto nią powiaty jasielski i krośnieński, nowosądecki i nowotarski, a także miechowski. Największe wywózki miały miejsce latem i wczesną jesienią 1942 r.

W sierpniu przystąpiono do likwidacji poszczególnych społeczności żydowskich z powiatu jasielskiego. Ofiary mordowano w egzekucjach na miejscu, jak i deportowano w pociągach do obozu zagłady w Bełżcu. Czasami niewielkie grupy kierowano do getta w Jaśle. 18 sierpnia 1942 r. starosta *Kreis* Jaslo, Walter Gentsz, nakazał by przewodniczący jasielskiego Judenratu zebrał wszystkich Żydów z getta na tamtejszym rynku. Kordonem niemieckiej policji, a także funkcjonariuszy ukraińskich formacji pomocniczych oraz polskiej tzw. policji granatowej, otoczono getto. Niemcy, wykorzystując też policjantów żydowskich, przeszukiwali dzielnicę i

wyłapywali ukrywające się osoby, a następnie eskortowali je na miejsce zbiórki. Zdarzało się, że część osób rozstrzelano na miejscu. Na placu zbiorczym dokonywano rewizji, a także selekcji. Niewielką grupę, ok. 200 osób, pozostawiono do porządkowania terenu getta.



**Deportacja Żydów rzeszowskich
do obozu w Bełżcu, 1942 r.
(domena publiczna)**

Drugą grupę stanowili niezdolni do pracy Żydzi. Tych Niemcy zamordowali w lesie pod Wawrzycami. Były to głównie osoby starsze, chore, a także matki z dziećmi. W literaturze pojawiają się rozbieżne dane o liczbie ofiar, oscylujące od 600 do 1500 osób. Wydaje się, na podstawie relacji m.in. junaków z *Baudienstu*, których wykorzystywano do kopania dołów i grzebania zwłok, że ta niższa liczba jest bardziej prawdopodobna. Obecny tam Jan Rączka wspominał:

„W międzyczasie, kiedy my kopaliśmy grób, Niemcy zwozili ciężarówką na polanę Żydów z Jasła. Był to widok przerażający. Starzy i młodzi, chorzy i dzieci, wszyscy z tobołkami, gdyż mówiono, że jadą do getta w innej miejscowości. Na polanie nakazano im leżeć twarzą do ziemi.[...] Po paru godzinach polanka została zapełniona Żydami, którzy zachowywali się biernie i cicho, zaś my kończyliśmy kopanie grobu, który był ustalony na kilkaset osób. Wzdłuż grobu nad jego krawędzią kazano nam wykonać ścieżkę i ją udeptać, na którą mieli wchodzić pojedynczo Żydzi.[...] stawali twarzą do grobu, a wtedy Niemiec strzelał z pistoletu w tył głowy. Po strzale rozstrzelany wpadał do wnętrza grobu - w poprzek. Podchodził następny i sytuacja się powtarzała. W międzyczasie Ukraińcy doprowadzali następną dziesięcioosobową grupę Żydów do miejsca rozbierania się do naga i kolejno na ścieżkę nad grobem. Chorych i niepełnych musieli prowadzić i rozbierać jak i doprowadzać nad grób Żydzi zdrowi, co robili najbliżsi krewni. Matki niosły małe dzieci na rękach i na rękach matki były one rozstrzeliwane wpierw, a następnie sama matka. W miarę zapełniania się grobu Niemiec przesuwiał się wzdłuż niego aż do samego końca”.

Pozostałych Żydów wyprowadzono poza obszar dzielnicy i skierowano najpierw do koszar w dawnych zabudowaniach klasztoru sióstr Wizytek, a następnie deportowano ich w transporcie do obozu zagłady w Bełżcu. W getcie szczątkowym pozostało kilkaset zdolnych do pracy osób. Placówkę tę zlikwidowano ostatecznie w grudniu 1942 r., a przebywających tam jeszcze Żydów wysłano do getta w Rzeszowie. Nieliczni uciekinierzy z getta w Jaśle starali się przetrwać po tzw. aryjskiej stronie, korzystając z pomocy Polaków. Ze względu na duże zniszczenie miasta na ostatnim etapie wojny, niemieckiej okupacji nie przetrwała również większość budynków należących do żydowskiej gminy wyznaniowej.

COFNIJ SIĘ